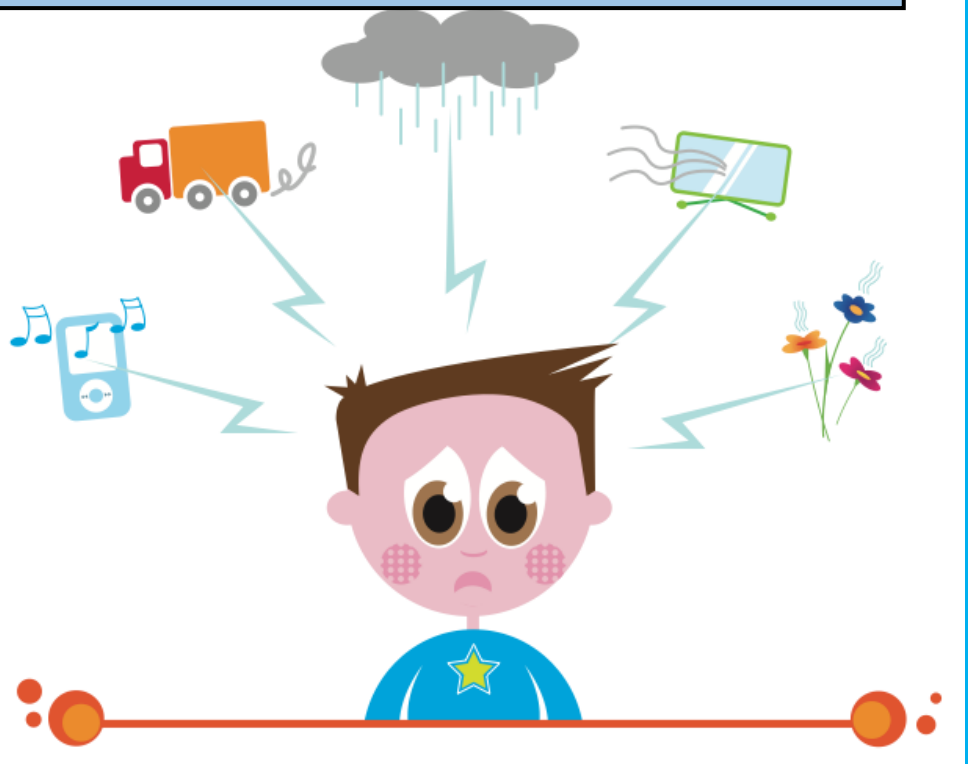

Afstudeeronderzoek
2015 / 2016

Onderzoek naar passend leerkrachtgedrag voor hoogsensitieve kinderen in het basisonderwijs

Nina Maijen

Student Fontys Hogeschool Tilburg

Studentennummer: 1122756

Begeleidster onderzoek: Anouke Bakx

Beoordelaars onderzoek: Anouke Bakx en

Ton van Houtert

Datum: 31-05-2016

Inhoud

Samenvatting.....	3
1. Probleemanalyse	4
1.1 Aanleiding.....	4
1.2 Context	4
1.3 Probleemstelling.....	5
2. Theoretisch kader	6
2.1 Oorsprong en definiëring hoogsensitiviteit.....	6
2.1.1 Kenmerken hoogsensitieve kinderen	6
2.2 Gedragingen van Hoogsensitieve kinderen.....	7
2.2.1 Hoogsensitiviteit en leervermogen	9
2.2.2 Positieve kanten en valkuilen van hoogsensitieve kinderen.....	9
2.3 Begeleiden van hoogsensitieve leerlingen in de klas	10
3. Onderzoeksvragen.....	12
4. Methode	13
4.1 Beschrijving en verantwoording dataverzameling	13
4.2 Respondenten	13
4.3 Instrumenten.....	13
4.3.1 Vragenlijst.....	13
4.3.2 Interview.....	14
4.4 Wijze van data-analyse.....	14
5. Resultaten.....	15
5.1 Percepties van leerkrachten aangaande hoogsensitieve leerlingen.....	15
5.1.1 Verdiepende interviews	16
5.2 Opvattingen van leerkrachten over het inzetten van strategieën voor hoogsensitieve kinderen	17
5.2.2. Verdiepende interviews	18
6. Conclusies en aanbevelingen	19
6.1 Welke kenmerken van hoogsensitieve kinderen, worden door leerkrachten van de casusschool herkend (en welke nog niet)?.....	19
6.2 Wat voor soort strategieën geven leerkrachten, die in staat zijn (kenmerken van) hoogsensitieve kinderen te herkennen, aan die zij gebruiken om deze leerlingen passend te begeleiden?	19
6.3 Kritische reflectie op onderzoeksproces	20
6.4 Praktische opbrengst en aanbevelingen	21
6.4.1 Aanbeveling 1 Kennisdeling.....	21
6.4.2 Aanbeveling 2 Het professionaliseren van leerkrachten in het herkennen van en het omgaan met hoogsensitieve kinderen.	21
Literatuurlijst	22

Bijlage 1	24
Bijlage 2	25
Bijlage 3	26
Bijlage 4	27
Bijlage 5 Vragenlijst voor de leerkrachten	28
Bijlage 6 Interviewleidraad.....	30
Bijlage 7 Toestemmingsformulier HBO Kennisbank.....	32

Samenvatting

Een specifiek onderwijsbehoefte die de laatste jaren meer bekendheid krijgt, is hoogsensitiviteit. Ongeveer 20% van alle mensen is hoogsensitief (Aron & Aron, 1996). Op de casusschool, waar het hier beschreven onderzoek is uitgevoerd, wordt nog niet impliciet aandacht besteed aan het passend begeleiden van hoogsensitieve leerlingen. In het onderzoek staat het omgaan met en het herkennen van hoogsensitieve kinderen in het basisonderwijs centraal. Het doel van het onderzoek is inzicht te verwerven in kenmerken en gedrag van hoogsensitieve kinderen en in 'passende begeleidingsstrategieën voor deze leerlingen'.

Aan het begin van het onderzoek een vragenlijst bij het hele schoolteam afgenomen. Daarnaast is er gebruik gemaakt van de interviewmethode, waarbij zeven leerkrachten zijn geïnterviewd.

LiHSK (2006) heeft een lijst samengesteld met kenmerken voor hoogsensitieve kinderen, die onderverdeeld zijn in vier categorieën. Uit de resultaten is naar voren gekomen dat de leerkrachten van de casusschool niet op de hoogte waren van de vier verschillende categorieën, maar wel in staat zijn een aantal kenmerken per categorie te benoemen. Tevens zijn de leerkrachten in staat een aantal strategieën aan te geven die zij gebruiken om hoogsensitieve leerlingen passend te begeleiden. De meeste strategieën staan in lijn met de benoemde literatuur uit het theoretisch kader.

Het is van belang dat leraren eerst het hoogsensitieve kind herkennen, voordat er juist gehandeld kan worden (Van Wieringen, 2015). Extra scholing en met elkaar in gesprek gaan over het onderwerp, zouden hierbij een belangrijke rol kunnen spelen.

1. Probleemanalyse

1.1 Aanleiding

Sinds 1 augustus 2014 hebben scholen binnen de wet op passend onderwijs een zorgplicht (Rijksoverheid, 2013). Met de invoering van deze wet, worden er in verhouding meer leerlingen met speciale onderwijsbehoeften (terug)geplaatst in het reguliere basisonderwijs, die voorheen mogelijk naar speciale onderwijsvoorzieningen gingen. Als het gaat om speciale onderwijsbehoeften, kan er gedacht worden aan bijvoorbeeld: hulp voor leerlingen met dyslexie, aanpak voor gedragsproblemen en extra begeleiding voor leerlingen die een meer of minder dan gemiddelde intelligentie hebben (Rijksoverheid, 2014).

Een specifiek onderwijsbehoefte die de laatste jaren meer bekendheid krijgt, is hoogsensitiviteit. Aron(2013) beschrijft hoogsensitiviteit als de geneigdheid om zintuigelijke indrukken van diverse aard intens te verwerken. Een van de mogelijke negatieve gevolgen van deze intense verwerking is het gevoel overspoeld te worden door indrukken (Aron & Aron, 1996). Sensitieve mensen nemen hun omgeving veel intensiever waar dan anderen. Het gewone leven kost hen hierdoor veel energie (Bos- Vlugt, 2008). Ongeveer 20% van alle mensen is hoogsensitief (Aron & Aron, 1996). Het feit dat zo'n 20% van alle mensen hoogsensitief is, betekent statistisch gezien dat er op elke school hoogsensitieve leerlingen zitten, zo'n vier tot zes per klas (Aron & Aron, 1996). Uit onderzoek blijkt dat er een kans van slechts 11% is dat bij gedrag van een kind in de klas wordt gedacht aan hoogsensitiviteit, ookwel 'hooggevoeligheid' genoemd (Van der Veen, 2006). In bijna 90% van de gevallen wordt een hoogsensitieve leerling dus niet herkend als zijnde hoogsensitief.

Ook op de casusschool (in de paragraaf hieronder verder beschreven) waar het hier beschreven onderzoek is uitgevoerd, zitten hoogsensitieve leerlingen, maar tot op heden bleven de meeste van deze leerlingen 'ongezien' dan wel onopgemerkt. Vanuit gesprekken met verschillende leerkrachten en de interne begeleider van de school kwam naar voren dat de school belang hecht aan het aansluiten bij specifieke onderwijsbehoeften van leerlingen. Zo zijn er onder andere voorzieningen voor hoogbegaafde leerlingen, voor leerlingen met dyslexie en voor leerlingen met een arrangement. Kinderen die extra zorg nodig hebben, kunnen in aanmerking komen voor een (zorg)arrangement. Ieder arrangement is maatwerk, voortkomend uit de vraagstelling van een kind (Messing & Bosdriesz, 2014).

Op dit moment wordt er op de casusschool nog niet impliciet aandacht besteed aan het passend begeleiden van hoogsensitieve leerlingen. Het feit dat er misschien ook een andere benadering nodig zou kunnen zijn om hoogsensitieve leerlingen optimaal tot ontwikkeling te kunnen laten komen, was een nieuw inzicht waar het schoolteam graag mee aan de slag zou willen gaan. Het schoolteam is tot dit inzicht gekomen door gesprekken die plaats hebben gevonden in het kader van het vaststellen van het onderzoeksonderwerp. Er zijn dan ook nog geen alternatieven uitgetoetst in de begeleiding van hoogsensitieve leerlingen, omdat de thematiek relatief nieuw is voor het schoolteam.

1.2 Context

De basisschool waar het onderzoek over het omgaan met en het herkennen van hoogsensitieve kinderen plaatsvindt, is een Rooms-Katholieke basisschool gelegen in een klein dorp in de provincie Noord- Brabant. De school telt momenteel ongeveer 300 leerlingen. De leerlingen zijn verdeeld over 14 klassen.

De visie van de school sluit aan bij de aanleiding van dit onderzoek. De school beschrijft in de schoolgids het volgende: "Iedereen is anders en iedereen heeft andere kwaliteiten. Ook diegene die niet volgens begaafde paden loopt mag binnen onze schoolorganisatie zijn wie hij/zij is" (schoolgids, 2015-2016, bladzijde 11). Passend bij de visie van de school wordt er door het team al sinds geruime tijd een typerende zin gebruikt, waar geregeld aan wordt gerefereerd. "Onze school, met onze kinderen". Het team van de casusschool vindt het van belang om aandacht te bieden aan ieder kind als individu. De school staat er dan ook voor open om nieuwe inzichten te ontwikkelen om

hoogsensitieve kinderen optimaal te kunnen begeleiden. Daarnaast beschrijft de school zich als een innovatieve school. Gezien het feit dat er volgens de theorie ongeveer 20% van de leerlingen op school hoogsensitief is, wil het schoolteam, nu zij dit weten, graag aan de slag met het leren herkennen van deze leerlingen en het leren aansluiten op hun onderwijs- en ontwikkelingsbehoeften.

1.3 Probleemstelling

Het omgaan met en het herkennen van hoogsensitieve kinderen in het basisonderwijs, staat centraal in dit onderzoek. Op dit moment geven de leraren aan dat ze een zekere mate van handelingsverlegenheid hebben als het gaat om het herkennen van en het omgaan met hoogsensitieve leerlingen. Leerkrachten dienen eerst een hoogsensitief kind te kunnen herkennen, voordat ze in kunnen spelen op de behoeftes van het hoogsensitieve kind. De focus ligt daarom eerst bij het herkennen van kenmerken en specifiek gedrag van hoogsensitieve kinderen. Het doel van het onderzoek is inzicht te verwerven in kenmerken en gedrag van hoogsensitieve kinderen en in 'passende begeleidingsstrategieën voor deze leerlingen'. Het empirische deel van het onderzoek heeft als doel inzicht te verwerven in de mate waarin de leraren op de casusschool zich in staat achten om hoogsensitieve leerlingen te herkennen. Deze inzichten kunnen gebruikt worden om vervolgens kennis en begeleidingsstrategieën aan te reiken, zodat leerkrachten leren hoe ze het beste een hoogsensitief kind kunnen benaderen en kunnen helpen.

2. Theoretisch kader

In dit hoofdstuk komt als eerste de oorsprong en definiëring van hoogsensitiviteit aan bod. Verder wordt er stilgestaan bij de kenmerken van hoogsensitieve leerlingen en hoe deze kenmerken tot uiting komen binnen de klas. Daarnaast wordt er stilgestaan bij het leervermogen van hoogsensitieve kinderen en bij de positieve en negatieve valkuilen van deze kinderen. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een paragraaf over wat er op basis van recente inzichten bekend is over het begeleiden van hoogsensitieve leerlingen in de klas.

2.1 Oorsprong en definiëring hoogsensitiviteit

Ieder persoon heeft bij de geboorte unieke, aangeboren karaktereigenschappen meegekregen. Hoogsensitiviteit kan een van deze eigenschappen zijn. Ongeveer 20% van alle mensen is hoogsensitief (Aron, 2013). Dit percentage is bij mannen en vrouwen gelijk (Mesich, 2005). In 1996 werd de term "highly sensitive person", geïntroduceerd door de Amerikaanse psychologe Aron. Aron (2013, p. 23) beschrijft hoogsensitieve personen als volgt: *"Hoog sensitieve personen zijn mensen die zijn geboren met de neiging veel dingen op te merken in hun omgeving en diep te reflecteren alvorens te handelen, in vergelijking met degenen die minder opmerken en snel en impulsief handelen"*.

Hoogsensitieve personen, zowel hoogsensitieve kinderen als volwassenen, zijn vaak invoelend, slim, intuïtief, creatief, nauwgezet en gewetensvol. Bos- Vlugt (2008) beschrijft dat sensitieve mensen hun omgeving intensiever waarnemen dan anderen. Hierdoor kost het gewone leven hen relatief veel energie.

Bij hoogsensitieve personen is het centraal zenuwstelsel sterker ontwikkeld dan gemiddeld. De zenuwbanen die bij de mens gebruikt worden om prikkels van zintuigen naar hersenen te leiden, werken niet bij alle mensen hetzelfde (Van den Daele & T'Kindt, 2011). Een sterke geleiding van de prikkels kan leiden tot hoogsensitiviteit (op.cit). Opvallend is dat de zintuigen van de meeste hoogsensitieve personen sterker zijn ontwikkeld dan bij mensen die niet hoogsensitief zijn. Daarnaast verwerken de hersenen van hoogsensitieve personen informatie grondiger en hebben hoogsensitieve personen in de meeste gevallen snellere reflexen. Deze reflexen zijn meestal een reactie vanuit het ruggenmerg. Een voorbeeld hiervan is een leerling die enorm schrikt als de leerkracht 'opeens' naast hem staat.

Tevens hebben hoogsensitieve personen vaker last van een overactief immuunsysteem en allergieën. In zekere zin is hun hele lichaam ontworpen om nauwkeuriger te kunnen waarnemen en evalueren wat het lichaam binnenkomt (Aron, 2013).

Hoogsensitiviteit heeft voordelen en nadelen. Hoogsensitieve mensen zien sneller gevaar, voelen andere mensen vaak goed aan, zijn zich bewust van de signalen uit de omgeving en de betekenis ervan. Een nadeel is dat de prikkels uit de omgeving te veel kunnen worden, zodat er stress ontstaat. Op de voor- en nadelen wordt in paragraaf 3.2.2. verder ingegaan. Uitgaande van de wetenschap dat 20% van de mensen hoogsensitief is, zitten in elke basisschoolklas zo'n 20% hoogsensitieve leerlingen, dus ongeveer vijf of zes. Opmerkelijk is het dan ook dat er – bijvoorbeeld binnen pabo's – nog relatief weinig aandacht is voor het omgaan met sensitieve leerlingen in de basisschoolklas. De eerste stap hiertoe, is het onder de aandacht brengen van hoogsensitiviteit en leerkrachten helpen bij het signaleren van hoogsensitieve leerlingen. In de volgende paragraaf wordt nader ingegaan op het herkennen van deze leerlingen.

2.1.1 Kenmerken hoogsensitieve kinderen

Voor het screenen van eventuele hoogsensitiviteit, heeft Aron (2013) een vragenlijst samengesteld (voor complete lijst, zie bijlage 1). Op basis van deze basisvragenlijst is verder gewerkt door onder andere het LiHSK (Landelijk informatiepunt Hoogsensitieve Kinderen). Het LiHSK heeft een aangepaste lijst voor het signaleren van hoogsensitieve leerlingen gemaakt, omdat de oorspronkelijke vragenlijst van Aron (2013), onvoldoende onderscheidend bleek te zijn voor

kinderen met PDD-NOS en Asperger (Van der Veen, 2012). Om de verwarring met stoornissen te voorkomen heeft het LiHSK (Landelijk informatiepunt Hoogsensitieve Kinderen) een beter onderscheidende lijst met kenmerken van hoogsensitieve kinderen samengesteld. Er wordt onderscheid gemaakt in kenmerken in vier categorieën. De kenmerken staan in relatie tot elkaar en hebben dus vooral betekenis in hun onderlinge samenhang. Daarmee ontstaat een beeld van hoogsensitiviteit. Slechts voldoen aan enkele kenmerken is niet voldoende om te spreken van hoogsensitiviteit. Wel is er vaak één gebied sterker aanwezig bij het kind dan andere gebieden (Van der Veen, 2012).

De kenmerken kunnen onderverdeeld worden in vier categorieën: (1) lichamelijk; (2) emotioneel; (3) mentaal; (4) spiritueel. In onderstaand schema zijn de vier categorieën met hun kenmerken uitgewerkt (gebaseerd op LiHSK, 2006).

Tabel 1: Kenmerken hoogsensitieve kinderen vanuit vier categorieën, met beschrijving en voorbeelden (gebaseerd op LiHSK, 2006 p.12.)

Categorie	Omschrijving	Voorbeeld
Lichamelijk:	Dit betreft met name de waarneming en de sterke perceptie van prikkels, zowel visueel, auditief als tactiel.	○ Veel zien en horen, kleine veranderingen waarnemen ○ Geïrriteerd zijn door kleine ongemakken, zoals een natte mouw of labeltjes in kleding
Emotioneel:	Dit betreft met name de gevoelens; gevoelsmatig en een hoge mate van kwetsbaarheid. Daarnaast betreft het ook de omgang met anderen.	○ Aanvoelen van stemmingen en emoties; kwetsbaarheid van anderen inzien en begrijpen ○ Op jonge leeftijd al in staat zijn tot zelfreflectie
Mentaal:	Dit heeft betrekking op het denken, het leren en de informatieverwerking.	○ Diepzinnige vragen stellen; eindeloos willen weten waarom ○ Moeite hebben met structuren en organiseren
Spiritueel:	Besef van een zingevende context, eventueel vallend buiten de grenzen van het direct waarneembare.	○ Eigen wijsheid, heel gericht de eigen weg volgen ○ Gericht op liefde en vrede

Samenvattend kan gesteld worden dat hoogsensitieve kinderen kenmerken laten zien vanuit vier verschillende categorieën. Iedere categorie bevat voorbeelden waaraan hoogsensitieve kinderen te herkennen zijn. In de tabel staan per categorie twee voorbeelden beschreven (voor meer voorbeelden, zie bijlage 2).

Hoogsensitieve kinderen percipiëren in de klas en op school prikkels anders dan andere kinderen. Door deze andere, vaak intensievere, perceptie, kunnen zij zich ook anders gedragen dan andere kinderen. Zo kunnen zij bijvoorbeeld heftiger reageren op prikkels of kunnen zij teruggetrokken gedrag vertonen om prikkels te voorkomen. In de onderstaande paragraaf wordt nader ingegaan op gedragingen van hoogsensitieve leerlingen in de klas, die mogelijk als signaal voor de leerkracht kunnen gelden dat er sprake zou kunnen zijn van hoogsensitiviteit bij een leerling.

2.2 Gedragingen van Hoogsensitieve kinderen

In de klas krijgen kinderen voortdurend te maken met allerlei prikkels die ze moeten verwerken. De meeste kinderen zijn in staat deze prikkels te filteren en zich te concentreren op de prikkels die op dat moment van belang zijn. Hoogsensitieve kinderen zijn zich bewuster van de prikkels die via hun

zintuigen binnenkomen en hebben ook veel sterker de neiging hierop te reflecteren (Lubben, 2008). Daarnaast kan het hoogsensitieve kind op verschillende manieren op al deze prikkels reageren. Door alle prikkels om het kind heen, kan het kind overprikkeld raken. De overprikkeling kan zowel fysiek, mentaal als emotioneel tot uiting komen. In figuur 1 staan onder andere een aantal gedragingen als gevolg van overprikkeling. Zo kan het zijn dat het kind bijvoorbeeld fysieke klachten vertoont, zoals buikpijn of hoofdpijn. Het kind kan hier zo op in gaan, dat het lijkt alsof het om medelijden vraagt. Daarnaast kan overprikkeling ook als gevolg hebben dat het kind verschillende stemmingswisselingen vertoont. Het kind kan bijvoorbeeld erg humeurig zijn, snel kwaad worden, koppig zijn of zich juist terug trekken.

Figuur 1: voorbeelden van gedragingen van hoogsensitieve kinderen (gebaseerd op (1) Deale & T`Kindt, 2011; (2) Pama & Peters, 2014); (3) Onderwater, 2008).

Een ander voorbeeld van gedrag wat een hoogsensitief kind kan vertonen, is dat het kind (heftig) reageert op emoties van anderen in de klas. Hoogsensitieve kinderen voelen emoties van anderen personen goed aan. Zo kan het bijvoorbeeld zijn dat een hoogsensitief kind naar de leerkracht of een leerling toestapt en vraagt of het wel goed met hem of haar gaat. Als een leerkracht bijvoorbeeld verdrietig is, kan dit opgemerkt worden door een hoogsensitief kind. Ook al probeert de leerkracht het verdriet te verbergen. Het kind zal daarop reageren.

Wat ook opvallend is, is dat hoogsensitieve kinderen hun werkplek eerst op orde maken, voordat ze goed kunnen werken. Soms duurt het wel vijf tot tien minuten voordat een hoogsensitief kind aan het werk is. De omgeving van het kind moet in orde zijn, zodat het kind zich op het werk kan focussen.

Ook is het zo dat hoogsensitieve kinderen voor hun leeftijd vaak verstandige, vreemde en soms vergezochte vragen stellen. Ze kunnen oneindig veel waarom-vragen stellen en zijn nieuwsgierig.

Naast de voorbeelden die in deze paragraaf worden gegeven, hebben hoogsensitieve kinderen op cognitief gebied ook een aantal dingen waaraan de leerkracht kan herkennen dat hij te maken heeft met een hoogsensitief kind. In het boek '*Het hoogsensitieve kind*' van Aron (2013) merkt Aron op dat het van belang is dat er iets gedaan wordt met de intensievere manier van informatieverwerking van hoogsensitieve kinderen. Aron spreekt van een dieper en creatiever denkproces dan bij de meeste andere kinderen. Mogelijk is het dan ook niet vreemd dat een aanzienlijk aantal hoogbegaafde leerlingen ook hooggevoelig is (Bakx, de Boer, van den Brand & van Houtert, 2016). In de volgende paragraaf wordt er verder ingegaan op de kenmerken van hoogsensitieve kinderen die specifiek met leren en ontwikkelen te maken hebben.

2.2.1 Hoogsensitiviteit en leervermogen

Verbaal sterk

Eén van de kenmerken van hoogsensitieve kinderen is dat ze vaak beschikken over een grote woordenschat (LiHSK, 2006). In de meeste gevallen zijn hoogsensitieve kinderen verder in hun taalontwikkeling dan leeftijdsgenootjes. Verbaal zijn hoogsensitieve kinderen relatief sterker dan andere kinderen; ze maken slimme opmerkingen en stellen slimme vragen. Hoogsensitieve kinderen zijn in staat duidelijk en helder te vertellen wat ze denken, voelen en ervaren, waardoor ze vaak intelligent overkomen (Van der Veen, 2012). Echter, de prestaties van hoogsensitieve kinderen blijven geregeld achter. Op de basisschool wordt met name de analytische intelligentie getest; het vermogen om op logische wijze te denken en te analyseren, kennis aan te leren en correct te reproduceren en zodoende hoog te scoren op testen en toetsen. Hier hebben hoogsensitieve leerlingen het meeste moeite mee. Vandaar dat vaak ouders en leerkrachten benoemen 'er komt niet uit wat er in zit' (Van Wieringen, 2015).

Creatief denken

Veel hoogsensitieve kinderen hebben bij de verwerking van informatie een sterke aanleg voor het creatieve denken (LiHSK, 2006). *“Hoogsensitieve kinderen zijn inventief, goed in associëren, stellen veel en ongewone vragen en kunnen goed denken in contexten en oplossingen”* (Van der Veen, 2012, p. 78). Veel hoogsensitieve kinderen missen op school werkvormen die een beroep doen op hun creatieve denken, zoals oplossingsgerichte projecten, verhalend ontwerpen of filosofie (Van Wieringen, 2015). Een oplossing kan zijn om hoogsensitieve kinderen te plaatsen in een verrijkingsklas of plusgroep op school, tevens kan er ook in de klas verrijkingsmateriaal aangeboden worden (LiHSK, 2006).

Aangezien hoogsensitieve kinderen creatieve denkers zijn, kunnen ze ook goed fantaseren. Artistieke vaardigheden zoals tekenen, schilderen en het vermogen om op muziek te reageren zijn typische kenmerken van hoogsensitieve kinderen (Van den Daele & T'Kindt, 2011).

Visueel- ruimtelijk denken

Hoogsensitieve kinderen ervaren de wereld om hen heen vooral via de visueel-ruimtelijke functies, ze denken vooral in beelden en contexten (Van den Daele & T'Kindt, 2011). Het kind snapt de leerstof niet, wanneer het kind geen overzicht meer heeft, omdat de samenhang volledig ontgaan is. Beelddenkers leren visueel beter dan auditief. Zien gaat dus voor horen, beelden gaan voor woorden en ze letten erg op de indeling van de ruimte om hen heen (LiHSK, 2006). Daarnaast is het instampen en de herhaling van leerstof niet aan hen besteed. Visueel- ruimtelijke denkers leren met alles tegelijk, waarbij grote brokken informatie worden opgenomen in intuïtieve sprongen en veel minder stapsgewijs. Zij hebben het nodig om het geheel te zien met de onderlinge verbindingen vooraleer zij tot resultaten kunnen komen (Van den Daele & T'Kindt, 2011). Wanneer de leerkracht een context aanbiedt voor bepaalde leerstof, wordt de leerstof beter begrepen en onthouden. Woorden zijn voor de meeste hoogsensitieve kinderen vooral symbolen die een beeld oproepen. Vaak hebben deze kinderen dan ook moeite met spelling. Om bijvoorbeeld te leren lezen heeft het kind een beeld van het hele woord nodig, bij voorkeur geplaatst in een zin. Op deze manier krijgt het woord een context en betekenis (Van Wieringen, 2015).

2.2.2 Positieve kanten en valkuilen van hoogsensitieve kinderen

Als er op een aangepaste manier om wordt gegaan met hoogsensitieve kinderen, kan hoogsensitiviteit meer voor- dan nadelen hebben (Van den Daele & T'Kindt, 2011). Hoogsensitiviteit is een grote kwaliteit als het positief ingezet wordt. Zo kunnen hoogsensitieve kinderen intenser genieten, zich beter afstemmen op- en inleven in anderen, sneller gevaren signaleren en in de gaten hebben dat iemand liegt. Verder zijn ze vaak creatief en niet alleen wat kunst en muziek betreft, maar ook in het bedenken van verrassende ideeën en oplossingen. Zoals alle karaktereigenschappen

heeft hoogsensitiviteit ook valkuilen. Valkuilen van hoogsensitiviteit kunnen bijvoorbeeld zijn overprikkeling, faalangst en een te groot verantwoordelijkheidsgevoel (Verhoeven, 2014). In de tabel hieronder wordt onderscheid gemaakt tussen positieve kanten en valkuilen van hoogsensitiviteit (gebaseerd op Pfeifer, 2002).

Tabel 2: Positieve kanten en valkuilen van het hoogsensitieve kind (gebaseerd op Pfeifer, 2002).

Positieve kanten	Valkuilen
• Intensief voelen; intenser genieten • Intensieve waarneming en beleving • Snel geraakt door het leed van anderen; groot inlevingsvermogen • Bewust zijn van signalen uit de omgeving • Gevaar sneller inzien • Fijngevoeligheid • Zintuigen zijn sterk ontwikkeld • Bijzonder aangesproken worden door schoonheid van natuur, kunst, muziek, dichtkunst en film • Intuïtieve waarneming • Ontvankelijk voor het bovennatuurlijke • Opmerkzaam	• Overgevoelig • Teveel prikkels opnemen • Gevoelens hebben al snel hun weerslag op het lichaam; gespannenheid, maagproblemen, hoofdpijn, stress • Kwetsbaar, neemt snel stemmingen over • Leest en voelt tussen de regels door • Denkt teveel na • Introvert (in 70% van de gevallen) • Intuïtieve waarneming/ angstig • Slecht belastbaar/ geen reserves • Neiging tot overreageren

Volgens Aron (2013) ondervinden hoogsensitieve personen minder problemen dan niet-hoogsensitieve personen als zij tijdens hun kinderjaren in hun gevoeligheid worden gesteund en begrepen. Dit wordt ook bevestigd door Van den Daele en T'Kindt (2011, p.26), zij schrijven: *“Wanneer hooggevoelige kinderen voldoende gesteund worden in hun emotionele ontwikkeling en noden, krijgen zij niet noodzakelijkerwijs te maken met problemen, integendeel zelfs”*. Als er op de gepaste manier met HS-leerlingen omgegaan wordt, kan hooggevoeligheid zelfs meer voor- dan nadelen hebben. Het is dus van groot belang dat leerkrachten dit vroegtijdig herkennen en de kinderen daarin begeleiden om de kans op leer- en gedragsproblemen te voorkomen of te verkleinen (Verhoeven, 2014). In het hierna volgende paragraaf wordt nader ingegaan op het begeleiden van hoogsensitieve kinderen in de klas.

2.3 Begeleiden van hoogsensitieve leerlingen in de klas

“Lesgeven aan hoogsensitieve kinderen vereist een andere strategie dan het lesgeven aan andere leerlingen. Hoogsensitieve kinderen versterken stimulatie. Dit betekent dat ze het subtiële in een leersituatie opvangen, maar fysiologisch gemakkelijker overprikkeld raken” (Aron, 2002, blz 293).

Om een hoogsensitief kind in zijn kracht te zetten is het van belang dat de leerkracht op school hier de voorwaarden voor schept (Van Wieringen, 2015). Zoals is aangegeven in eerdere paragrafen, is het van belang dat leraren het hoogsensitieve kind eerst herkennen, voordat er juist gehandeld kan worden.

Een voorwaarde om HS-leerlingen goed te kunnen begeleiden, zijn zelfzorg en zelfontwikkeling van/door de leerkracht. Hoogsensitieve leerlingen voelen het aan wanneer leerkrachten niet goed in hun vel zitten. Het kind zal daarop reageren. Daarnaast is het van belang dat het hoogsensitieve kind zich veilig voelt in de klas en dat lukt vaak alleen als ze te maken hebben met een leerkracht die congruent gedrag vertoont (Van den Daele & T'Kindt, 2011).

In onderstaande figuur staan een aantal strategieën die een leerkracht toe kan passen om het hoogsensitieve kind optimaal te kunnen begeleiden. In bijlage 4 staat de uitwerking van figuur 2.

Figuur 2 Strategieën voor de leerkracht (Gebaseerd op literatuur paragraaf 2.3 en Nieuwenbroek, 2006).

Het is van belang dat de leerkracht begrijpt dat het gedrag van een hoogsensitief kind niet op of tegen iemand gericht is. Bepaalde gedragingen kunnen gevolgen zijn van overprikkeling. Daarom is het tonen van begrip belangrijk (Pfeifer, 2004). Leerkrachten dienen het kind serieus te nemen en moeten het kind willen begrijpen. Ook zou de leerkracht niet moeten oordelen, of overhaaste conclusies moeten trekken, als bijvoorbeeld het werk van het kind niet af is, maar goed moeten luisteren naar het verhaal van het kind.

Voor het hoogsensitieve kind is een veilige, vertrouwde leeromgeving extra van belang om tot ontwikkelen te komen (Van Wieringen, 2015). De leerkracht heeft een grote invloed op het pedagogisch klimaat en zal in het belang van het hoogsensitieve kind hier bewuster aandacht aan moeten besteden. De leerkracht dient hoogsensitieve kinderen rustig te benaderen, wanneer er sprake is van overprikkeling. Ook moet de leerkracht rekening houden met stemgebruik en de mate van een straf. Probeer als leerkracht hoogsensitieve kinderen rustig te benaderen, wanneer het kind overprikkeld is. Schreeuw niet tegen het kind en probeer strenge straffen te vermijden.

De vele prikkels op school maken dat een hoogsensitieve leerling makkelijker overprikkeld raakt. Voor de leerkracht is het van belang alert te zijn op de signalen van overprikkeling en de juiste voorwaarde te scheppen om overprikkeling te voorkomen. Dit kan de leerkracht doen door drukke en rustige activiteiten af te wisselen, ruimte te bieden aan een leerling om zich even terug te trekken om tijdig overprikkeling te voorkomen (Van den Daele & T'Kindt, 2011).

In de cognitieve benadering dient men er rekening mee te houden dat een hoogsensitief kind vaak visueel-ruimtelijk is ingesteld en creatief denkt. De beleving en het plaatsen in een zinvolle context van de verschillende thema's die worden aangeboden is van belang om de hoogsensitieve leerling te inspireren.

3. Onderzoeksvragen

De onderzoeksvraag in het hier beschreven onderzoek is tweeledig:

1. Welke kenmerken van hoogsensitieve kinderen, worden door leerkrachten van de casusschool herkend (en welke nog niet)?
2. Wat voor soort strategieën geven leerkrachten, die in staat zijn (kenmerken van) hoogsensitieve kinderen te herkennen, aan die zij gebruiken om deze leerlingen passend te begeleiden?

4. Methode

4.1 Beschrijving en verantwoording dataverzameling

In dit onderzoek stond passend leerkrachtgedrag voor hoogsensitieve kinderen in het basisonderwijs centraal. Hierbij is specifiek gekeken of de leerkrachten van de casusschool kenmerken van hoogsensitieve kinderen konden herkennen en wat voor strategieën leerkrachten gebruiken om hoogsensitieve leerlingen passend te begeleiden.

Om een zo rijk mogelijk beeld te creëren, is er aan het begin van het onderzoek een vragenlijst bij het hele schoolteam afgenomen. Door een vragenlijst af te nemen kan op het eerste moment de objectiviteit gewaarborgd worden, omdat de antwoorden niet beïnvloed kunnen worden door een interviewer (Baarda & De Goede, 2006). Tevens is de manier van vragen gestandaardiseerd, waardoor eenduidige antwoorden worden verkregen (Baarda & De Goede, 2006).

De interviewmethode geeft een dieper beeld over de kennis die de leerkrachten over hoogsensitieve kinderen hebben. Het geeft de mogelijkheid om veel informatie over meningen en ervaringen van de leerkrachten boven water te krijgen (Kallenberg, Koster, Onstenk & Scheepma, 2011).

4.2 Respondenten

In dit onderzoek participeerden drieëntwintig respondenten van de casusschool. Hiervan waren eenentwintig leerkrachten, één IB-er en één MRT-er. In totaal namen er drie mannen en twintig vrouwen deel van het onderzoek. Waarvan zeven leerkrachten uit de onderbouw, acht uit de middenbouw en vier uit de bovenbouw. De gemiddelde leeftijd van de leerkrachten is 48 jaar en zij hebben gemiddeld 23 jaar onderwijservaring. Allen hebben de vragenlijst ingevuld, dit betreft het hele team.

Uit de totaalgroep van respondenten zijn zeven leerkrachten geselecteerd voor een interview. Uit zowel de onder-, midden- als bovenbouw zijn telkens twee à drie leerkrachten geïnterviewd. Voor de selectie van het interview is er gekeken naar de resultaten uit de vragenlijst. Er is een aantal vragenlijsten uitgekozen waarbij leerkrachten aangaven een hoogsensitief kind te kunnen herkennen en daarnaast is er ook een aantal vragenlijsten uitgekozen waarbij leerkrachten aangaven ze niet goed te kunnen herkennen. Er is dus gekeken naar zowel mensen die al veel over hoogsensitieve kinderen denken te weten, maar ook naar mensen die heel weinig over dit onderwerp weten. In totaal namen er twee mannen en vijf vrouwen deel aan het interview. De gemiddelde leeftijd van deze groep leerkrachten is 38 jaar en zij hebben gemiddeld 15 jaar onderwijservaring.

4.3 Instrumenten

In het hier beschreven onderzoek is gebruik gemaakt van twee instrumenten: (1) vragenlijst en (2) interviewprotocol.

4.3.1 Vragenlijst

Om een eerste beeld te schetsen over de kennis die de leerkrachten van de casusschool hebben op het gebied van het hoogsensitieve kind, is er bij het hele team van de casusschool een vragenlijst afgenomen (zie bijlage 5 voor de vragenlijst). De vragen uit de vragenlijst zijn gebaseerd op het theoretisch kader. De vragenlijst bestaat uit twee delen: (1) het herkennen van hoogsensitieve kinderen en (2) het passend begeleiden van hoogsensitieve kinderen. Bij deel één hebben de leerkrachten op zes stellingen gereageerd met behulp van een vijf-puntsschaal. Zij gaven hiermee aan in welke mate zij het eens waren met de stelling. De vijf-puntsschaal varieerde van (1) grotendeels oneens tot (5) grotendeels mee eens. Een voorbeeld van een stelling is: 'Ik ga ervanuit dat er in elke klas minstens vier hoogsensitieve kinderen zitten'.

In het tweede deel van de vragenlijst gaven leerkrachten aan welke strategieën hen passend leken bij het begeleiden van een hoogsensitief kind. De leerkrachten hebben tien strategieën ingevuld op een drie-puntsschaal variërend van (1) de strategie is het minst passend voor het begeleiden van

hoogsensitieve leerlingen tot (3) de strategie is heel passend voor het begeleiden van hoogsensitieve leerlingen.

4.3.2 Interview

Naast de vragenlijst is er in dit onderzoek gebruik gemaakt van een interview bestaande uit zes open vragen. De interviews zijn afgenomen in de klas van de betreffende leerkracht in een één op één gesprek. Het doel van het interview was inzicht te verwerven in kenmerken van hoogsensitieve kinderen die leerkrachten (niet) herkennen en wat voor soort strategieën zij gebruiken om deze leerlingen passend te begeleiden.

Bij de interviews is gebruikt gemaakt van semigestructureerde, vooraf opgestelde interviewleidraad (Kallenberg et al., 2011) (zie bijlage 6 voor de interviewleidraad). De vragen in de interviewleidraad zijn gebaseerd op het theoretisch kader. Bij het interview wordt er uitgegaan van kenmerken van hoogsensitieve kinderen vanuit de vier categorieën (1) lichamelijk; (2) emotioneel; (3) mentaal en (4) spiritueel (gebaseerd op LiHSK, 2006 p.12.) In het interview worden deze kenmerken doorlopen. Een opeenvolgende vraag is bijvoorbeeld: *“Als u dit zo hoort, waar denkt u dan aan of wat stelt u zich dan voor bij lichamelijk gevoelig?”*

In het kader van betrouwbaarheid van de data, is een zogenaamde member check gedaan, door de leerkrachten te vragen of de samenvatting van het interview correct is. Op deze manier krijgt de leerkracht de mogelijkheid om te reageren op de juistheid van het interview (zie Hoffart, 1991). De leerkrachten gaven aan dat het verslag correct was en dat ze zich herkende in de beschrijvingen.

4.4 Wijze van data-analyse

Om de antwoorden van de vragenlijst te kunnen kwantificeren zijn er cijfers gekoppeld. Bij deel één variërend van 1 tot 5 en bij deel twee variërend van 1 tot 3. Bij het eerste deel van de vragenlijst zijn de gemiddelden en de standaarddeviaties berekend. Deze gegevens zijn uitgewerkt in een tabel. Daarnaast is er bij het eerste deel een t-test uitgevoerd om verschillen tussen gemiddelden te berekenen. Ook hiervan zijn de gegevens uitgewerkt in een tabel, waarbij de correlatie tussen verschillende vragen duidelijk naar voren komt.

Bij het tweede deel van de vragenlijst zijn alle punten per strategie bij elkaar opgeteld, zodat er een volgorde ontstond van veel naar weinig punten. Deze volgorde is weergegeven in een staafdiagram.

De gegevens uit het interview met de leerkrachten zijn per vraag uitgeschreven tot een bijna letterlijke weergave van het gesprek. Er is een inhoudsanalyse van de data uitgevoerd volgens de *grounded theorie*- benadering (Glaser & Strauss, 2009). De verschillende antwoorden zijn per vraag geordend en onder elkaar gezet. Hierna is de methode van constante vergelijking gehanteerd. Er heeft voortdurend vergelijking plaatsgevonden: van het eerste antwoord met het volgende, enzovoort. Uiteindelijk is een aantal subthema's hieruit naar voren gekomen die zijn gerapporteerd in de hierna volgende resultaten sectie. Deze thema's zijn voorzien van illustratieve quotes.

5. Resultaten

5.1 Percepties van leerkrachten aangaande hoogsensitieve leerlingen

In tabel drie wordt een overzicht gegeven van de resultaten van het eerste deel van de vragenlijst. De tabel laat de gemiddelde score en de standaarddeviatie per stelling zien. De spreiding in antwoorden valt over het algemeen mee, bij vraag twee en vraag zes ligt de spreiding iets hoger.

Tabel 3: Gemiddelden en standaarddeviatie per stelling, vanuit het eerste deel van de vragenlijst.

	Stelling	Gemiddelden	Standaard deviatie
1.	Ik vind het belangrijk om als leerkracht een hoogsensitieve leerling snel te herkennen (als zijnde hoogsensitief).	4,52	0,60
2.	Ik schat in dat ik een hoogsensitief kind kan herkennen.	3,52	0,93
3.	Ik ga ervanuit dat er in elke klas minstens vier hoogsensitieve kinderen zitten.	3,05	0,80
4.	Het lesgeven aan hoogsensitieve kinderen vraagt andere strategieën dan het lesgeven aan andere leerlingen.	4,05	0,80
5.	Het communiceren met hoogsensitieve kinderen vraagt andere strategieën dan het communiceren met andere leerlingen.	4,38	0,74
6.	Hoogsensitiviteit heeft nadelen voor de leerling.	4,05	0,92
7.	Hoogsensitiviteit heeft voordelen voor de leerling.	3,81	0,87

Naast het gemiddelden en de standaarddeviatie, zijn ook de correlaties berekend. In tabel vier is een overzicht gegeven van de correlaties, om na te gaan in welke mate de antwoorden op de vragen onderling samenhangen.

Tabel 4: Correlaties tussen de zeven stellingen.

Stelling	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Ik vind het belangrijk om als leerkracht een hoogsensitieve leerling snel te herkennen.						
Ik schat in dat ik een hoogsensitief kind kan herkennen	0,29					
Ik ga ervanuit dat er in elke klas minstens vier hoogsensitieve kinderen zitten.	0,36	0,50*				
Het lesgeven aan hoogsensitieve kinderen vraagt andere strategieën dan het lesgeven aan andere leerlingen.	0,15	0,30	0,31			
Het communiceren met hoogsensitieve kinderen vraagt andere strategieën	0,20	0,06	0,14	0,72**		

dan het communiceren met andere leerlingen.						
Hoogsensitiviteit heeft nadelen voor de leerling.	0,31	0,09	-,00	0,06	0,05	
Hoogsensitiviteit heeft voordelen voor de leerling.	0,39	0,19	0,37	-0,58	0,04	0,51*

*. Correlatie is significant ($p = < 0.05$).

**. Correlatie is significant ($p = ,0.01$).

Bij de volgende vragen is er sprake van een correlatie: (1) vraag twee en drie; (2) vraag vier en vijf; (3) vraag zes en zeven.

De meest opvallende samenhang is gevonden betreffende het omgaan met hoogsensitieve kinderen. Hierbij gaat het erom dat het lesgeven aan hoogsensitieve kinderen andere strategieën vraagt dan het lesgeven aan andere leerlingen en dat het communiceren met hoogsensitieve kinderen om andere strategieën vraagt ($r=0,72$).

Tussen vraag zes en zeven is een samenhang te zien van 0,51. Leerkrachten die aangeven dat hoogsensitiviteit nadelen heeft voor de leerling, gaan er ook vanuit dat het voordelen heeft voor het kind.

De laatste samenhang is te zien bij vraag twee en drie. Leerkrachten die aangeven hoogsensitieve kinderen te kunnen herkennen, geven tevens aan dat zij ervan uitgaan dat er ten minste vier HS kinderen in elke klas zitten ($r=0,50$).

5.1.1 Verdiepende interviews

Vrijwel alle leerkrachten geven aan dat hoogsensitiviteit te maken heeft met (zeer) gevoelig zijn. Sommige leerkrachten specificeerden dit 'gevoelig zijn' door toe te voegen dat het gaat om gevoeligheid op verschillende manieren (een leerkracht), gevoeligheid met lijf en huid (een leerkracht), gevoeligheid voor geuren (een leerkracht) of gevoeligheid ten aanzien van indrukken, zoals veel prikkels ontvangen (drie maal genoemd) of gevoeligheid voor drukte en chaos (twee maal genoemd).

Ook bepaalde gedragingen die samenhangen met HS zijn genoemd zoals veel nadenken en (onbewust) met veel dingen bezig zijn (een leerkracht), jezelf zorgen maken om dingen die gebeuren of kunnen gebeuren (een leerkracht), stil zijn en jezelf terugtrekken (twee maal genoemd), een groot inlevingsvermogen hebben (twee maal genoemd) of het makkelijk aantrekken van wat andere zeggen of hoe andere zich voelen (drie maal genoemd).

Daaropvolgend geven drie leerkrachten aan dat hoogsensitiviteit het gevolg kan hebben dat kinderen last hebben van alle prikkels en niet weten hoe ze ermee om moeten gaan. Onderstaande quote illustreert dit.

“Ik versta onder het hooggevoelige kind een kind die veel prikkels krijgt en niet goed weet hoe het ermee om moet gaan.”

Uit de analyse van de interviews bleek dat geen één leerkracht op de hoogte was van de vier verschillende categorieën waarin de kenmerken van hoogsensitieve kinderen onderverdeeld kunnen worden. Bij de categorie lichamelijk emotioneel zijn verschillende kenmerken genoemd waar de leerkrachten aan dachten zoals (sterk) reageren op bepaalde voeding (een leerkracht), heel beweeglijk zijn om prikkels kwijt te kunnen (een leerkracht), snel ziek zijn en blijven hangen in pijn (een leerkracht), last hebben van labels in kleding of te strakke kleding (twee maal genoemd) en aanraking van spullen of met personen als minder prettig ervaren (vier maal genoemd). Er waren twee leerkrachten die aangaven niks te kunnen benoemen.

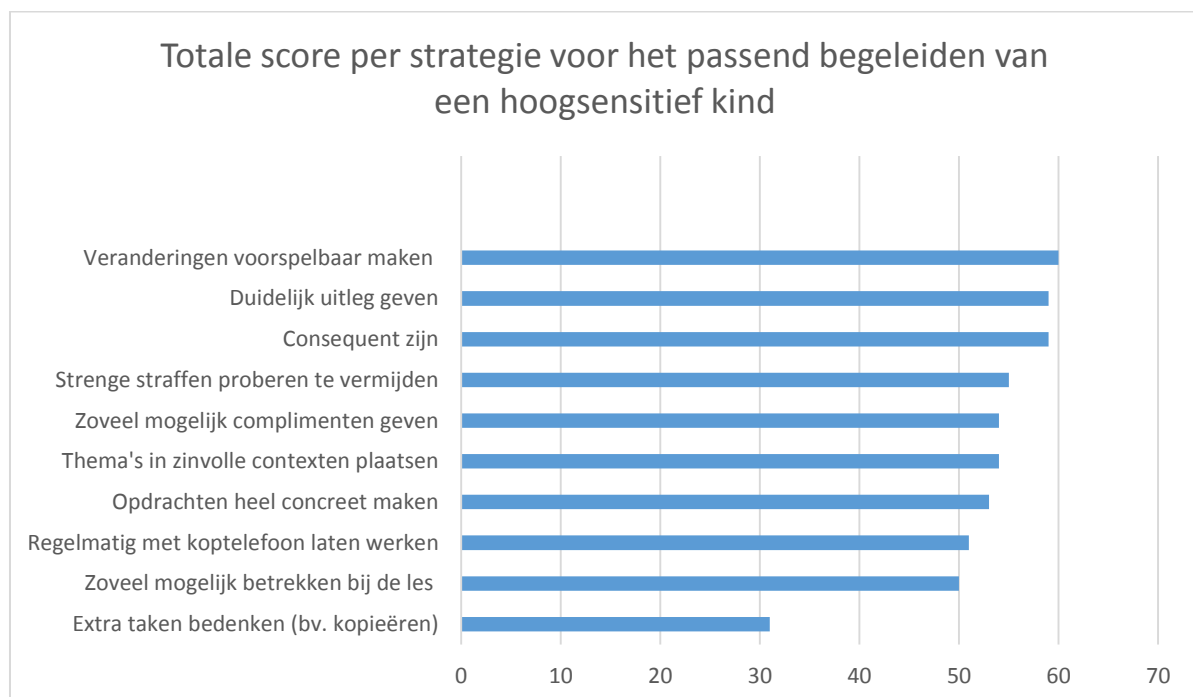
Bij de categorie emotioneel gevoelig werden kenmerken genoemd als veel prikkels opnemen (een leerkracht), niet tegen kritiek kunnen (een leerkracht), heel enthousiast reageren op een situatie

(een leerkracht), snel het gevoel van een ander overnemen (drie maal genoemd) en snel van slag zijn of het makkelijk aantrekken van dingen (zes maal genoemd).

Twee leerkrachten gaven aan bij de categorie mentaal niks te kunnen benoemen. Daarnaast zijn er een paar kenmerken genoemd zoals niet veel informatie tegelijkertijd kunnen verwerken (een leerkracht), mentaal gesteund moeten worden (een leerkracht), voor een veilige weg kiezen (een leerkracht), de wil hebben om dingen aan te pakken (een leerkracht) en tobben of veel nadenken over van alles (twee maal genoemd). Zo gaf een leerkracht het volgende aan: *“Bij mentaal gevoelig denk ik dat het kinderen zijn die heel erg nadenken over alles en daarover kunnen tobben”*.

Als laatste is er door zes van de zeven leerkrachten aangegeven dat ze bij spiritueel gevoelig onder andere denken aan een zesde zintuig of een extra gaven. Tevens werd er als kenmerk genoemd het onbewust gevoelens of dingen oppikken (twee maal). Daarnaast gaven twee leerkrachten aan dat ze vinden dat deze categorie meer iets is waar je in moet geloven of iets mee moet hebben.

5.2 Opvattingen van leerkrachten over het inzetten van strategieën voor hoogsensitieve kinderen

Figuur 3 Totale score per strategie voor het passend begeleiden van een hoogsensitief kind, aangegeven als zijnde ‘passend voor hoogsensitieve leerlingen’.

De resultaten van de analyses van het tweede deel van de vragenlijst, geven weer dat het bedenken van extra taken het laagst heeft gescoord. De strategie om veranderingen voorspelbaar te maken heeft het hoogst gescoord op de vragenlijst. Tussen de hoogste en de laagste score zit een verschil van negentwintig punten. Daarnaast is er tussen de laagste score en de op één na laatste score een verschil van negentien punten te zien.

5.2.2. Verdiepende interviews

Uit de interviews kwam naar voren dat drie leerkrachten vinden dat je anders om moet gaan met hoogsensitieve kinderen, wanneer je weet dat daar sprake van is. Vier leerkrachten gaven aan dat ze vinden dat je gewoon naar het kind zelf moet kijken, of het nu hoogsensitief is of niet, en dat je dan gaat kijken wat het beste werkt voor het kind. Bij de vraag of het met ouders besproken moet worden gaven alle leerkrachten aan dat ze dit belangrijk vinden. Daar willen vier leerkrachten wel een kanttekening bij plaatsen, namelijk dat ze het alleen bespreken met ouders wanneer je concrete voorbeelden hebt of dat de leerkracht wel beschrijft wat ze bij het kind zien, maar niet het woord hoogsensitief zullen benoemen. Deze leerkrachten geven tevens aan dat ze niet zomaar "een label" op het kind willen plakken.

Uit de analyse van de interviews bleek dat vrijwel alle leerkrachten een aantal strategieën konden benoemen, die zij gebruiken bij het begeleiden van hoogsensitieve kinderen. Er was één leerkracht die aangaf er weinig over te weten, maar diegene heeft wel een aantal strategieën kunnen bedenken.

Er zijn zestien verschillende strategieën benoemd, waarvan leerkrachten denken dat ze ingezet kunnen worden om hoogsensitieve kinderen te begeleiden. De volgende strategieën worden elke keer eenmaal genoemd door een leerkracht: (1) Kijken naar wat wel werkt, in plaats van te kijken naar wat niet goed gaat; (2) het kind tegemoet komen en jezelf deels aanpassen aan het kind; (3) niet de strijd aangaan, maar aangeven wat je ziet en hoe je het gaat oplossen; (4) goed observeren en daarna samen met het kind kijken hoe je een situatie aan gaat pakken; (5) koptelefoons inzetten; (6) extra taken bedenken; (7) rustige omgeving creëren; (8) dagritme kaartjes inzetten; (9) de kwaliteiten van het kind benutten en hierop insteken; (10) kijken hoe groot het probleem is en jezelf afvragen of er echt een probleem is en (11) kennis vergaren over de theorie.

De volgende strategieën werden twee maal genoemd: (1) het kind voorbereiden op wat er komen gaat; (2) het kind serieus nemen, begrip tonen; (3) het kind leren omgaan met de dingen die het heeft.

Als laatste zijn er ook twee strategieën driemaal genoemd, namelijk: (1) zorgen dat je het kind goed kent, een band opbouwt en dat je op je gevoel met het kind omgaat en (2) met het kind in gesprek gaan. De onderstaande quote illustreert waarom een van de leerkrachten het kind gesprek belangrijk vindt:

"Ik vind het belangrijk om meer met hoogsensitieve kinderen in gesprek te gaan. Ik denk dat ze hierdoor het gevoel krijgen dat de juf ze snapt of begrijpt en naar ze wil luisteren."

Naast bovenstaande strategieën hebben de leerkrachten ook aangegeven of er bepaalde voorzieningen of materialen zijn die ingezet kunnen worden om hoogsensitieve kinderen te begeleiden. Vier leerkrachten gaven aan het moeilijk te vinden iets te benoemen en wisten niet goed waar ze aan moesten denken.

Van materialen is de koptelefoon het meest genoemd (vijf maal) is het inzetten van een koptelefoon. Tevens is en creëren van een prikkelarme omgeving en het inzetten van een studiebuddy ook vaak genoemd (vier maal).

Twee leerkrachten gaven aan dat het voor hoogsensitieve kinderen ook fijn is om materialen in de klas te hebben waar ze in kunnen kneden, zoals bijvoorbeeld een kneedgum of balletje. Daarnaast benoemd een leerkracht de kleurenklok om in te zetten.

Voor het structureren en organiseren wordt er door een leerkracht de beertjes van Meichenbaum genoemd en geeft diegene aan dat je een kindgesprek kunt voeren aan de hand van een foto interview. De leerkracht benoemd hierover het volgende: *"Ik denk dat je tijdens een kindgesprek gebruik kunt maken van een "foto interview". Dit houdt in dat je aan de hand van plaatjes in gesprek gaat met het kind. Ik denk dat je hierdoor veel uit het kind kunt krijgen."*

6. Conclusies en aanbevelingen

In dit hoofdstuk wordt er antwoord gegeven op de twee hoofdvragen. Om tot een conclusie te komen is er gekeken naar zowel de resultaten uit de vragenlijsten als uit de interviews. Naast dat er een conclusie wordt getrokken is er in het tweede deel van het hoofdstuk kritisch gekeken naar het onderzoeksproces. Ten slotte worden er twee aanbevelingen gegeven voor de casusschool, die aansluiten bij de conclusie.

6.1 Welke kenmerken van hoogsensitieve kinderen, worden door leerkrachten van de casusschool herkend (en welke nog niet)?

Uit de analyse van de interviews blijkt dat leerkrachten in staat zijn een aantal kenmerken van hoogsensitieve kinderen te kunnen benoemen. In het theoretisch kader is vermeld dat de kenmerken voor hoogsensitieve kinderen onderverdeeld kunnen worden in vier categorieën (LiHSK, 2006). Bij de categorie emotioneel gevoelig benoemen de leerkrachten de meeste kenmerken die overeenkomen met de theorie. Een mogelijke verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat deze kenmerken het snelst te zien en te herkennen zijn in de klas. Daaropvolgend komt de categorie lichamelijk gevoelig, ook hier konden leerkrachten een aantal kenmerken benoemen. Bij de categorie spiritueel gevoelig kwam met name naar voren dat er vooral gedacht werd aan het zesde zintuig of een extra gave, terwijl deze categorie ook veel andere kenmerken betreft. Hierbij omschrijft LiHSK (2006) bijvoorbeeld kenmerken als het diep nadenken over levensvragen en een sterke binding hebben met de natuur. Bij de categorie met betrekking op mentaal gevoelig, zijn de minste raakvlakken bevonden met de theorie. Leerkrachten gaven aan het moeilijk te vinden hier iets bij te bedenken. De kenmerken die werden genoemd zijn eerder te plaatsen in een andere categorie of komen niet overeen met de kenmerken die omschreven zijn door LiHSK (2006).

Uit de analyse van de interviews blijkt dat een aantal leerkrachten hoogsensitiviteit zien als een soort label dat op een kind wordt geplakt. Een mogelijke verklaring hiervoor zou kunnen zijn, dat hoogsensitiviteit wordt vergeleken met stoornissen als bijvoorbeeld autisme of ADHD. Zoals eerder vermeld, is hoogsensitiviteit niet bedoeld om een zoveelste label op een kind te plakken, maar kan het gezien worden als een karaktereigenschap (Aron, 2013).

Samenvattend kan gesteld worden dat de leerkrachten niet op de hoogte waren van de vier verschillende categorieën, maar wel in staat zijn een aantal kenmerken per categorie te benoemen. Daarentegen zijn er ook veel kenmerken niet genoemd. Een reden hiervan zou kunnen zijn dat de leerkrachten nog te weinig kennis hebben over het herkennen van hoogsensitieve kinderen of dat hoogsensitieve kinderen op school niet altijd het gedrag laten zien wat bij een hoogsensitief kind past.

6.2 Wat voor soort strategieën geven leerkrachten, die in staat zijn (kenmerken van) hoogsensitieve kinderen te herkennen, aan die zij gebruiken om deze leerlingen passend te begeleiden?

Uit de resultaten van het tweede deel van de vragenlijst, blijkt dat de leerkrachten niet op de hoogte zijn van welke strategieën er specifiek passend zijn voor het begeleiden van hoogsensitieve kinderen. Zo scoorde bijvoorbeeld de strategieën duidelijk uitleg geven en consequent zijn heel hoog, terwijl dit niet extra toepasselijk is voor een hoogsensitief kind. De strategie om extra taken te bedenken voor het kind (bijvoorbeeld kopiëren) scoorde heel laag, terwijl volgens Nieuwenbroek (2006) dit juist een geschikte strategie is om overprikkeling te voorkomen. Een mogelijke verklaring hiervoor kan zijn dat leerkrachten het moeilijk vinden een onderscheid te maken tussen passende strategieën voor de klas in het algemeen en passende strategieën voor hoogsensitieve kinderen.

Uit de interviews kwam met name naar voren dat leerkrachten het kind gesprek belangrijk vinden, dit zou kunnen komen doordat ze het ook belangrijk vinden om samen met het kind te kijken wat wel werkt en dat leerkrachten het kind willen leren omgaan met wat het heeft. Een kindgesprek zou dus een goede mogelijkheid bieden om dit te bespreken met het kind.

Nog een strategie die vaak is genoemd is, is het opbouwen van een band met de leerling en het kind goed kennen. Dit staat in lijn met bevindingen van Van Wieringen (2015). Van Wieringen geeft aan dat het extra van belang is om een veilige en vertrouwde leeromgeving te creëren voor een hoogsensitief kind, dit kan onder andere door een goede band op te bouwen met de leerling. Daarnaast benoemt Pfeifer (2004) dat het belangrijk is het kind serieus te nemen en begrip te tonen tegenover hoogsensitieve kinderen. Deze strategie wordt door twee leerkrachten genoemd. Voor de leerkrachten is het van belang alert te zijn op de signalen van overprikkeling en de juiste voorwaarde te scheppen om overprikkeling te voorkomen (Van den Daele & T'Kindt, 2011). Leerkrachten geven aan dit te doen door een rustige omgeving te creëren voor het kind, koptelefoons in te zetten of bijvoorbeeld extra taken te bedenken zoals kopiëren. Als laatste worden er een paar keer strategieën genoemd die kinderen meer structuur bieden, wat voor een hoogsensitief kind extra van belang is (Nieuwenbroek, 2006). Concluderend kan gesteld worden dat de leerkrachten van de casusschool in staat zijn om een aantal strategieën aan te geven die zij gebruiken om hoogsensitieve leerlingen passend te begeleiden. De meeste strategieën staan in lijn met de benoemde literatuur uit het theoretisch kader.

6.3 Kritische reflectie op onderzoeksproces

Om de waarde van het onderzoek in te schatten en een verklaring te geven voor de uitkomst, is een kritische reflectie op het onderzoeksproces nodig.

Sterk aan het onderzoek is het theoretisch kader. Er zijn goede, relevante bronnen gebruikt en de theorie bood voldoende handvatten om het onderzoek uit te voeren. Tevens waren de kernbegrippen uit de probleemstelling goed te definiëren en te onderzoeken. Over het onderwerp valt veel meer literatuuronderzoek te doen, maar voor dit onderzoek was er voldoende literatuur beschreven om onder andere de resultaten en conclusies te onderbouwen.

Tijdens het uitvoeren van het onderzoek was de onderzoeksdoelgroep goed te bereiken. De vragenlijsten waren helder voor de onderzoeksdoelgroep en de uitvoering van de interviews verliep goed. Dit samen gaf de mogelijkheid om alle resultaten op tijd te verwerken.

De hoofdvragen van het onderzoek zijn één maal aangepast. In eerste instantie waren de vragen niet goed meetbaar en niet inzichtelijk.

Tijdens het verwerken van de vragenlijsten is een t-test uitgevoerd om verschillen tussen gemiddelden te berekenen. Dit zorgt voor betrouwbare resultaten, omdat ze automatisch worden berekend.

Een punt wat voor verbetering vatbaar kan zijn, om het onderzoek nog betrouwbaarder te maken, is de leerkrachten vooraf te vragen om zichzelf nog niet verder te verdiepen in het onderwerp. Nadat de leerkrachten de vragenlijsten hadden ingevuld, hebben een aantal leerkrachten uit nieuwsgierigheid informatie gezocht over het onderwerp. Daarnaast gaven twee leerkrachten aan een boek te hebben gelezen over hoogsensitieve kinderen, omdat ze dit van een ouder in de klas hadden gehad. Dit heeft van invloed kunnen zijn op de resultaten van de afgenomen interviews.

De resultaten van het onderzoek heeft als waarde voor de school, dat de school een beter beeld heeft in hoeverre de leerkrachten in staat zijn hoogsensitieve kinderen te herkennen en hoe ze hiermee om gaan. Naast de resultaten worden er ook handreikingen aan de school gegeven, waarmee de leerkrachten zich verder kunnen verdiepen in het onderwerp.

Er dient voorzichtig om gegaan te worden met de bevindingen. De zeggingskracht van de resultaten is enigszins beperkt, omdat het één school, één team, één groep leerlingen betreft. Dat het onderzoek om een kleinschalig onderzoek gaat, maakt dat voorzichtigheid geboden is voor wat betreft het trekken van conclusies. De resultaten van het onderzoek mogen dus niet gegeneraliseerd worden. In een vervolgonderzoek kunnen de resultaten eventueel groter worden.

Een logisch vervolgonderzoek op het voorgaande is onderzoeken of hoogsensitieve kinderen op de casusschool het idee hebben dat ze worden herkend en worden begrepen. Tevens kunnen de kinderen hierbij aangeven of leerkrachten volgens hen hier goed mee om kunnen gaan.

6.4 Praktische opbrengst en aanbevelingen

Naar aanleiding van dit onderzoek kunnen relevante en passende suggesties gegeven worden om het onderwijs te verbeteren. In het beginstadium van het onderzoek is een probleem geschetst rondom het omgaan met en het herkennen van hoogsensitieve kinderen in het basisonderwijs. Naar aanleiding van het onderzoek kunnen de volgende aanbevelingen gegeven worden:

6.4.1 Aanbeveling 1 Kennisdeling

Uit het onderzoek is naar voren gekomen dat leerkrachten in staat zijn een aantal kenmerken van hoogsensitieve kinderen te herkennen, tevens zijn er ook kenmerken waarvan ze niet wisten dat dit bij het hoogsensitieve kind geplaatst kon worden. Leerkrachten gaven aan dat, naar aanleiding van dit onderzoek, het onderwerp bekender is geworden binnen de school. Advies is om met elkaar in gesprek te gaan over hoogsensitiviteit en het onderwerp dus bespreekbaar te maken. Er is maar een deel van de leerkrachten geïnterviewd, dus er zullen nog meer leerkrachten zijn die iets over het onderwerp af weten. Door kennis met elkaar te delen, kunnen leerkrachten aangeven wat ze al wel of nog niet weten over hoogsensitieve kinderen en kunnen ze samen op zoek gaan naar strategieën of manieren hoe ze het beste om kunnen gaan met hoogsensitieve kinderen. Daarnaast kunnen er op deze manier schoolbreed afspraken gemaakt worden over het omgaan met hoogsensitieve kinderen. Een ander advies is om het onderwerp niet alleen bespreekbaar te maken binnen het team, maar ook in de klas. Hoogsensitieve kinderen zijn vaak in staat duidelijk en helder te vertellen wat ze denken, voelen en ervaren (Van der Veen, 2012). Door het onderwerp in de klas bespreekbaar te maken, zullen hoogsensitieve kinderen waarschijnlijk sneller aangeven wat ze wel of niet als prettig ervaren. Hierdoor zullen andere kinderen sneller begrip krijgen voor het hoogsensitieve kind.

6.4.2 Aanbeveling 2 Het professionaliseren van leerkrachten in het herkennen van en het omgaan met hoogsensitieve kinderen.

Leerkrachten geven in de interviews unaniem aan dat ze het onderwerp erg interessant vinden en er meer over te weten willen komen. Aangezien ongeveer 20% van alle mensen hoogsensitief is (Aron, 2013), zien de leerkrachten ook de noodzaak in om hier wat mee te doen. Het is van belang dat leraren eerst het hoogsensitieve kind herkennen, voordat er juist gehandeld kan worden (Van Wieringen, 2015). Extra scholing zou hierbij een belangrijke rol kunnen spelen. De school kan tijdens een studiemiddag het onderwerp bespreekbaar maken en hierover informatie aanbieden. Deze extra scholing zou van buitenaf kunnen komen, maar bijvoorbeeld ook gegeven kunnen worden door leerkrachten die aangeven er veel over te weten. Daarnaast is het handig om de leerkrachten een aantal tools aan te reiken, zodat iedereen volgens hetzelfde "stappenplan" een hoogsensitief kind kan signaleren. Hiervoor kan er gebruik gemaakt worden van de volgende tools: (1) vragenlijst voor het screenen van hoogsensitiviteit en (2) schema met kenmerken van hoogsensitieve kinderen vanuit vier categorieën met een uitwerking van de gedragingen die erbij horen. Tevens is een lijst met goede voorbeelden van strategieën, die leerkrachten toe kunnen passen, handig om te hebben. Hiermee kunnen leerkrachten een beter beeld vormen hoe ze het beste kunnen handelen en kunnen ze zelf meer ideeën opdoen. De tools zijn te vinden in verschillende boeken of op het internet, maar zijn ook als bijlage in het onderzoek toegevoegd en kunnen een handreiking bieden voor de school.

Literatuurlijst

Aron, E.N. (2013). *Het hoogsensitieve kind*. Utrecht: Bruna Uitgevers B.V.

Aron, E.N. (2002). *Hoogsensitieve personen. Hoe blijf je overeind als de wereld je overweldigt*. Amsterdam: Archipel.

Aron, E., & Aron, A. (1996). *Sensory-Processing Sensitivity and its Relation to Introversion and Emotionality*. Geraadpleegd op 06-11-2015.

http://hsperson.com/pdf/JPSP_Aron_and_Aron_97_Sensitivity_vs_I_and_N.pdf.

Baarda, D.B., & Goede, M.P.M. De. (2006). *Basisboek Methoden en technieken*. Houten: Noordhoff Uitgevers B.V.

Bakx, A., de Boer, E., van Houtert, T. & van den Brand, M., (2016). *Werken met begaafde leerlingen in de klas: pedagogische sensitiviteit als leidraad*. Assen: Van Gorcum.

Bos- Vlugt, E. (2008). *Hooggevoeligheid bij kinderen op de basisschool*. Praktijkonderzoek voor de opleiding Master SEN. Groningen: Seminarium voor Orthopedagogiek.

Deale, I. Van den & T'Kindt, L. (2011). *Mijn kind is hooggevoelig. Wegwijzer voor ouders, leerkrachten en hulpverleners*. Tiel: Lannoo.

Hoffart, N. (1991). A member check procedure to enhance rigor in naturalistic research. *Western Journal of Nursing Research*, 13(4), 522-534.

Kallenberg, T., Koster, B., Onstenk, J. & Scheepsmma, W. (2011). *Ontwikkeling door onderzoek*. Amersfoort: ThiemeMeulenhoff.

LiHSK (2006). *Onderzoek "Hooggevoelige kinderen in het basisonderwijs"*. Steenwijk: 248 media.

Mesich, K. (2005). *Overlevingsgids voor hooggevoeligen*. Kampen: Ten Have.

Lubben, S. van der (2008). *Hoogsensitieve kinderen op de basisschool; Verminderen van overprikkeling in de klas*. Afstudeerscriptie Pedagogiek.

Messing, C. & Bosdriesz, M. (2014). *Onderwijs- zorgarrangementen*. Nederlands Jeugd Instituut. Geraadpleegd op 19-11-2015 <http://www.nji.nl/nl/Onderwijs-zorgarrangementen-factsheet.pdf>.

Nieuwenbroek, S. (2006). *Dvd Hoogsensitieve leerlingen in beeld*. Esch: Quirijn.

Onderwater, Y. (2008). *Ik ben hooggevoelig*. Plaats onbekend: VBK Media.

Pama, J. & Peters, J. (2014). *Hooggevoelig heel gewoon*. Plaats onbekend: Hooggevoelig heel gewoon.

Pfeifer, S. (2004). *Hooggevoelige mensen: leven tussen gave en kwetsbaarheid*. Heerenveen: Groen.

Rijksoverheid (2013). *Passend onderwijs*. Geraadpleegd op 06-11-2015
https://www.eduvier.nl/user_files/1396003579eduvier.pdf.

Rijksoverheid (2014). *Passend onderwijs voor elk kind*. Geraadpleegd op 29-10-2015
<https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/passend-onderwijs/inhoud/passend-onderwijs-vanaf-schooljaar-2014-2015>.

Veen, G. van der (2012). *Wegwijs in hooggevoeligheid*. Steenwijk: 248media.

Verhoeven, A. (2014). *Hoogsensitiviteit*. Kindercoach / kinder- en jeugdtherapeute. *Mondinge communicatie (gesprekken met onderzoeker)*. Alphen.

Wieringen, S. van (2015). *Hooggevoelige kinderen in het basisonderwijs*. Eindscriptie opleiding Kinder- en jeugdtherapie. Eindhoven: BGL & Partners.

Bijlage 1

Vragenlijst voor het screenen van hoogsensitiviteit, gebaseerd op Aron (2013).

Mijn kind...

nr.	Vraag	Ja	Nee
1	schrikt snel.	☐	☐
2	heeft last van kleren die kriebelen, naden in sokken of kledingmerkjes tegen zijn/haar huid.	☐	☐
3	houdt over het algemeen niet van grote verrassingen.	☐	☐
4	leert meer van een vriendelijke terechtwijzing dan van strenge straf.	☐	☐
5	lijkt mijn gedachten te kunnen lezen.	☐	☐
6	ruikt elk vreemd geurtje.	☐	☐
7	gebruikt moeilijke woorden voor zijn/haar leeftijd.	☐	☐
8	heeft een scherpzinnig gevoel voor humor.	☐	☐
9	lijkt zeer intuïtief.	☐	☐
10	is moeilijk in slaap te krijgen na een opwindende dag.	☐	☐
11	heeft moeite met grote veranderingen.	☐	☐
12	wil zich verkleden als zijn/haar kleren nat of zanderig zijn geworden.	☐	☐
13	stelt veel vragen.	☐	☐
14	is een perfectionist.	☐	☐
15	heeft oog voor het verdriet van anderen.	☐	☐
16	houdt meer van rustige spelletjes.	☐	☐
17	stelt diepzinnige, beschouwende vragen.	☐	☐
18	is zeer gevoelig voor pijn.	☐	☐
19	kan slecht tegen een luidruchtige omgeving.	☐	☐
20	heeft oog voor detail (iets dat van plaats is veranderd, een verandering in iemands uiterlijk e.d.).	☐	☐
21	kijkt eerst of het veilig is alvorens ergens in te klimmen.	☐	☐
22	presteert het best wanneer er geen vreemden bij zijn.	☐	☐
23	beleeft de dingen intensief.	☐	☐

Bijlage 2

Kenmerken hoogsensitieve kinderen vanuit vier categorieën (gebaseerd op LiHSK, 2006 p.12.)

Lichamelijk:	○ Veel zien, kleine veranderingen waarnemen ○ Graag 'langs de kant' staan om te observeren ○ Scherp horen, bijvoorbeeld geluiden snel 'hard' noemen ○ Geïrriteerd zijn door kleine ongemakken, zoals een natte mouw of labeltjes in kleding ○ Intens reageren op lichamelijke pijn ○ Subtiële geur- en smaakverschillen onderscheiden ○ Gevoelige ogen, bijvoorbeeld licht snel 'fel' noemen
Emotioneel:	○ Aanvoelen van stemmingen en emoties ○ Zich snel zorgen maken ○ Toetrekken naar kinderen die enigszins buiten 'de groep' vallen ○ Behoeftte hebben aan een rustige omgeving met niet te veel mensen ○ Moeite hebben met veranderende omstandigheden ○ De kwetsbaarheid van anderen zien en begrijpen ○ Tijd nodig hebben om aan een nieuwe situatie of omgeving te wennen ○ Inlevingsvermogen, zich goed kunnen verplaatsen in de gevoelens van anderen ○ Niet van verrassingen houden ○ Op jonge leeftijd al in staat zijn tot zelfreflectie ○ Niet in het middelpunt van de belangstelling willen staan
Mentaal:	○ Een goed geheugen hebben ○ Voor de leeftijd over een grote woordenschat beschikken ○ Snel van de ene gedachte naar de andere associëren ○ Diepzinnige vragen stellen ○ Eindeloos willen weten waarom ○ Resultaten van rekenen blijven achter bij de rest van de vakken ○ Een goed gevoel voor vreemde talen hebben, maar die graag in de praktijk leren ○ Kennis op school niet letterlijk willen/kunnen reproduceren, maar liever creatief toepassen ○ Moeite hebben met structureren en organiseren ○ Een hekel hebben aan oefenen en herhalen ○ Dichtklappen of zenuwachtig worden bij feitelijke, gesloten vragen ○ Liever belevend lezen dan begrijpend lezen
Spiritueel:	○ Eigen wijsheid, heel gericht de eigen weg volgen ○ Vol levenslust, heel blij en enthousiast kunnen zijn ○ Zeer hechten aan de waarheid ○ Gericht zijn op liefde en vrede ○ Diep nadenken over levensvragen ○ Sterke binding hebben met de natuur ○ Blijk geven van respect voor het leven en voor andere mensen ○ Wat tegenover elkaar staat tot harmonie (willen) brengen

Bijlage 3

Categorie	Gedragingen
Lichamelijk:	Als gevolg van overprikkeling, kunnen hoogsensitieve kinderen fysieke klachten met zich meebrengen. Er kan hierbij gedacht worden aan hoofdpijn, buikpijn en vermoeidheid. Een hoogsensitief kind kan last hebben van scherp licht. Het gevolg hier van is dat ze jeukende ogen hebben of minder scherp kunnen zien.
Emotioneel:	Hoogsensitieve kinderen kunnen verschillende stemmingswisselingen vertonen, als gevolg van overprikkeling. In de klas worden de kinderen vaak ervaren als lastige of moeilijke kinderen. Voorbeelden van stemmingswisselingen zijn onder andere: humeurig, snel kwaad worden, vlug huilen, oververmoeid, koppig en teruggetrokken gedrag. Bij overprikkeldheid is er de stress-reactie te zien: vechten, vluchten of bevriezen. Gevolg gedragingen: agressie, boosheid, angst depressiviteit, afsluiting, aannemen van de slachtofferrol
Mentaal:	Hoogsensitieve kinderen kunnen voor hun leeftijd vaak verstandige, vreemde en soms vergezochte vragen stellen. Een opvallend kenmerk is dat hoogsensitieve kinderen oneindig veel waarom vragen stellen. Hoogsensitieve kinderen moeten hun werkplek eerst op orde maken, voordat ze goed kunnen werken. Soms duurt het wel vijf tot tien minuten voordat een hoogsensitief kind aan het werk is. Het moet eerst bedenken dat het naar het toilet moet, alles moet klaarliggen voor de taak et cetera.
Spiritueel:	Hoogsensitieve kinderen voelen emoties van anderen personen haarfijn aan. Zo kan het bijvoorbeeld zijn dat een hoogsensitief kind naar de leerkracht of een leerling toestapt en vraagt of het wel goed met hem of haar gaat. Als een leerkracht bijvoorbeeld verdrietig is, kan dit opgemerkt worden door een hoogsensitief kind. Ook al probeert de leerkracht het verdriet te verbergen. Het kind zal daarop reageren. Hoogsensitieve kinderen kunnen niet goed tegen ruzie of onvrede. Als ze bijvoorbeeld weten dat iemand heel boos wordt bij het verliezen van een spel, dan laten ze diegene vaak winnen voor de lieve vrede.

Bijlage 4

Categorie	Passende begeleidingsvormen/ interventies
Lichamelijk:	Voor de leerkracht is het van belang alert te zijn op de signalen van overprikkeling en de juiste voorwaarde te scheppen om overprikkeling te voorkomen. - Wissel drukke en rustige activiteiten af - Biedt ruimte aan een leerling om zich even terug te trekken om tijdig overprikkeling te voorkomen - Besteedt aandacht aan fysieke behoeften zoals een raam openzetten of het kind water laten drinken. - Bedenk taken als thee halen, papier wegbrengen, kopiëren Onthoud dat voorkomen het beste remedie is. Leer het kind hoe hij of zij kan voorkomen dat het punt van overprikkeling bereikt wordt. Bijvoorbeeld door weg te lopen, tot tien te tellen of anderen om hulp te vragen.
Emotioneel:	Zoek de reden van ongewenst gedrag uit. Als je bepaald gedrag probeert te stoppen, erken dan eerst de oorzaak. Dit kan door bijvoorbeeld tegen het kind te zeggen: "Het is nu allemaal even te veel, zeker?". Vervolgens stel je iets voor om het gedrag van het kind onder controle te krijgen, zoals bijvoorbeeld: "Misschien is het goed om even rustig op de gang te gaan werken". Wat als de emoties te heftig worden? - Praat rustig, schreeuw niet. - Reageer niet te heftig op het kind en probeer strenge straffen te vermijden. - Neem het kind apart en bespreek de situatie rustig tijdens persoonlijk contact. Een hoogsensitief kind in het openbaar terechtwijzen is af te raden, zij zullen dan vooral vernedering voelen.
Mentaal:	- Maak opdrachten heel concreet. Zeg niet: "maak je klaar om naar huis te gaan", maar "ga je jas halen in de hal". Dit is veel concreter dus makkelijker uit te voeren - Zoek een goede balans tussen stimuleren en forceren; opdrachten in stapjes voorbereiden en niet het kind steeds opnieuw ontslaan van de dingen die het moeilijk vindt. - Splits opdrachten op, zodat het kind niet blokkeert als het te veel is. - Maak veranderingen in de klas of speciale uitstapjes concreet en voorspelbaar. Geef een hoogsensitief kind uitgebreid informatie. Hierdoor kan het zich makkelijker aanpassen en hoeven er geen problemen te ontstaan.
Spiritueel:	Durf als leerkracht jezelf kwetsbaar op te stellen. Erken je eigen emoties en benoem dit ook. Op deze manier zal een hoogsensitief kind zich veiliger voelen bij de leerkracht en in de klas.

Bijlage 5 Vragenlijst voor de leerkrachten

Vragenlijst

Onderzoek naar passend leerkrachtgedrag voor hoogsensitieve kinderen in het basisonderwijs.

Onderstaande vragenlijst wordt afgenomen in het kader van mijn afstudeeronderzoek. De vragenlijst gaat over het omgaan met en het herkennen van hoogsensitieve kinderen. De resultaten worden straks allemaal anoniem in het onderzoek verwerkt. Ik waardeer het enorm dat u de lijst in wilt vullen.

Dank voor de tijd en moeite.

Hartelijke groet,

Nina Maijen

Man / Vrouw
Leeftijd:
Aantal jaren ervaring:
Momenteel werkend in groep:
Ik ben bereid om deel te nemen aan een kort interview n.a.v. de vragenlijst: Ja / Nee

Zet een rondje om de score die voor u het meest van toepassing is.

1= Oneens

2= Een beetje oneens

3= Neutraal

4 = Een beetje mee eens

5= Mee eens

	Stelling	Score
1.	Ik vind het belangrijk om als leerkracht een hoogsensitieve leerling snel te herkennen (als zijnde hoogsensitief).	1 2 3 4 5
2.	Ik schat in dat ik een hoogsensitief kind kan herkennen.	1 2 3 4 5
3.	Ik ga ervanuit dat er in elke klas minstens vier hoogsensitieve kinderen zitten.	1 2 3 4 5
4.	Het lesgeven aan hoogsensitieve kinderen vraagt andere strategieën dan het lesgeven aan andere leerlingen.	1 2 3 4 5
5.	Het communiceren met hoogsensitieve kinderen vraagt andere strategieën dan het communiceren met andere leerlingen.	1 2 3 4 5
6.	Hoogsensitiviteit heeft nadelen voor de leerling.	1 2 3 4 5
7.	Hoogsensitiviteit heeft voordelen voor de leerling.	1 2 3 4 5

Welke van onderstaande strategieën lijken u vooral passend bij het begeleiden van een hoogsensitief kind? In totaal staan er tien strategieën. U mag bij iedere strategie 1,2 of 3 punten geven. Geef de strategie/ strategieën 3 punten, wanneer u denkt dat het heel passend is voor het begeleiden van hoogsensitieve leerlingen. Degene die u het minst passend vindt geeft u 1 punt.

Duidelijk uitleg geven		Strenge straffen proberen te vermijden	
Leerling regelmatig laten werken met een koptelefoon op		Opdrachten heel concreet maken	
Extra taken bedenken als bijvoorbeeld thee halen of kopiëren		Thema's in zinvolle contexten plaatsen	
Leerling zoveel mogelijk betrekken bij de les		Veranderingen voorspelbaar maken	
Consequent zijn		Zoveel mogelijk complimenten geven	

Onderstaande regels kunt u gebruiken voor eventueel een toelichting.

Bijlage 6 Interviewleidraad

Interviewleidraad : Passend leerkrachtgedrag voor hoogsensatieve kinderen in het basisonderwijs

Datum:

Naam:

Introductie

Fijn dat we een afspraak hebben kunnen maken voor een interview. Het interview neemt ongeveer een half uur tot drie kwartier van uw tijd in beslag. Zoals u weet vindt dit gesprek plaats in het kader van mijn afstudeeronderzoek, over passend leerkrachtgedrag voor hoogsensatieve kinderen.

In dat kader heb ik een aantal vragen voorbereid, die ik aan u wil stellen. Als u geen bezwaar heeft neem ik het gesprek op, zodat ik dit later uit kan werken.

Ik start met een algemene vraag en zal daarna verder ingaan op de kenmerken van hoogsensatieve kinderen. Uiteindelijk wil ik u nog wat vragen stellen over het passend begeleiden van hoogsensatieve kinderen.

Indien de leerkracht bij de vragenlijst een toelichting op heeft geschreven, begin ik aan de hand van de toelichting met de vraag: ``U heeft ... opgeschreven, kunt u mij daar wat meer over vertellen?''

Vraag 1:

Waar denkt u aan bij het begrip hoogsensitiviteit?

Na vraag 1 worden de vier categorieën van kenmerken van hoogsensatieve kinderen benoemd.

Er zijn 4 categorieën namelijk: (1) lichamelijk; (2) emotioneel; (3) mentaal en (4) spiritueel. Ik ga de categorieën kort doorlopen. Hierna benoem ik één categorie, waar ik verder op inga. Vervolgens komen de andere categorieën aan bod.

Vraag 2:

Als u dit zo hoort, waar denkt u dan aan of wat stelt u zich dan voor bij lichamelijk gevoelig?

Eventuele doorvraag: `als er een kind in uw klas zit en die heeft met name lichamelijke kenmerken van een hoogsensatief kind, waaraan denkt u dit kind dan te herkennen?

Vraag 2.2: emotioneel

Vraag 2.3: mentaal

Vraag 2.4: spiritueel

Als alle vier de categorieën zijn besproken vraag ik of de leerkracht nog iets toe wil voegen.

Welke categorie komt u het meest tegen in de klas? Wat valt vooral op en hoe maken die kinderen dat kenbaar?

Wat vindt u daarvan, als een leerling dat kenbaar maakt? Hebt u daarbij wel eens aan hoogsensitiviteit gedacht?

Ik vertel de leerkracht dat er strategieën zijn die een leerkracht toe kan passen om passen met een hoogsensatief kind om te gaan. Het ligt aan de mate van gevoeligheid van het kind en de soort gevoeligheid die het kind vooral laat zien, welke strategie het meest passend is.

Vraag 3:

Welke strategie zou de leerkracht volgens u toe kunnen passen om een hoogsensitief kind passen te begeleiden kinderen? Maakt u eventueel al gebruik van deze strategie/ strategieën?

Vraag 4:

Zijn er volgens u bepaalde voorzieningen of materialen die het schoolteam in zou kunnen zetten voor het passend begeleiden van hoogsensitieve kinderen?

Vraag 5:

Vindt u dat leerkrachten anders om zouden moeten gaan met hoogsensitieve leerling (zodra de leerkracht door heeft dat daar sprake van is)? Zou dat met de ouders besproken moeten worden? Zo ja, waarom, wanneer en hoe?

Vraag 6:

Nu we over het onderwerp hoogsensitieve kinderen hebben gesproken, zou u hier meer over willen weten? Zo ja, wat? Wat zou ik hierin voor het team kunnen betekenen? Zo nee, waarom niet?